

16. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΤΑΦΟΥ
ΠΑΡΑ ΤΑ ΛΕΥΚΑΔΙΑ ΤΗΣ ΝΑΟΥΣΗΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐν μέρει ἀποκαλυφθέντος πέρυσι παρὰ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης διθαλάμου μετὰ διωρόφου προσόψεως «μακεδονικοῦ» τάφου συνεχίσθη ἐφέτος ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἔργα ὑποστυλώσεως ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Πέρυσιν εἶχε προγραμματισθῇ διὰ τὴν ἐφετινὴν περίοδον ἡ ἀποκάλυψις ὁλοκλήρου τῆς προσόψεως καὶ ἡ τελεία ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἐξησφαλίζετο καὶ συνεργασία καλλιτέχνου - συντηρητοῦ διὰ τὴν λήψιν μέτρων σωστικῶν τῆς πλαστικῆς καὶ ζωγραφικῆς διακοσμήσεως τοῦ μνημείου. Ἀτυχῶς ἡ προϋπόθεσις αὕτη δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ, διότι ἡ ἀρμοδία Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας δὲν διέθετε πλέον εἰδικὸν καλλιτέχνην - συντηρητὴν. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπετρεπέτο σπουδὴ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τῆς προσόψεως, μὲ τὴν μοναδικήν, ἀλλὰ καὶ εὐπαθεῖ πλαστικὴν καὶ ζωγραφικὴν διακόσμησιν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκάλυπεν ἐμπόδια νέα, πέρα τῶν δυναμένων νὰ προβλεφθοῦν μὲ τὰ περυσινὰ δεδομένα. Καθ' ὅσον προυχώρει εἰς βάθος ἡ ἀνασκαφὴ, εἰς τοὺς γνωστοὺς κινδύνους ἐκ τῆς στατικῆς καταστάσεως τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως προσετίθεντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν νέοι μεγαλύτεροι κίνδυνοι, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλλον περὶσκεπιν, βραδὺν ρυθμὸν, μεγαλυτέραν δαπάνην χρόνου καὶ χρημάτων. Μόνον ὁ ἐκ τῆς πείρας του μετὰ σωφροσύνης τολμηρὸς ἀρχιτεχνίτης τῆς ἀναστηλώσεως κ. Νικ. Κορωνιὸς κατέστησε δυνατόν τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς ᾧ σημεῖον ἔφθασεν ἐφέτος.

Ἡ ἐπικίνδυνος στατικὴ κατάστασις τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως καὶ αἱ συνεπεῖς ταύτης ἀνάγκαι ὑποστυλώσεως ἐκάστοτε ἐρρύνμιζον καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς ἀνασκαφῆς κατ' ἀνάγκην. Ἀπερίσπαστος ἀνασκαφικὴ ἐργασία θὰ ἐπέτρεπε πρῶτον ἀποκάλυψιν τῆς προσόψεως διὰ κανονικῆς ἀνασκαφῆς ἀπελευθέρωσιν οὕτω τῆς εἰσόδου καὶ εἶτα μεθοδικὸν καθαρισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν δύο θαλάμων. Ἀλλὰ ἡ εἴσοδος δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐλευθερωθῇ ἐφέτος. Διὰ τοῦ ἀνοίγματος τῆς καμάρας, ὑπὸ δυσχερεῖς καὶ δαπανηρὰς συνθήκας, ἀπεμακρύνθη τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καὶ μικρὸν μέρος τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου. Εἰς τὸν θάλαμον ἀφῆθη μόνον τὸ κατώτατον καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρον στρῶμα, ἵνα ἐρευνηθῇ μὲ καλυτέρας συνθήκας φωτισμοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς εἰσόδου. Εἰς

τὸν προθάλαμον κατ' ἀνάγκην ἀφείθη ἡ ἐπίχωσις ἕως ὑπὲρ τὸ ὑπέρθυρον, διὰ τὰ ἀντιστηρίξῃ ὅπισθεν τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως. Οὕτω τὸ σύνολον τῆς ἐφετινῆς ἐργασίας ὑπῆρξε μᾶλλον προετοιμασία ἀνασκαφῆς διὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον. Ἐν τούτοις ἐπετύχμεν καὶ ἐφέτος εὐρήματά τινα καὶ παρατηρήσεις, τὰ ὅποια θὰ ἐκτεθοῦν δι' ὀλίγων κατωτέρω.

Πρὸ τῆς προσόψεως ἐπεχειρήθη πρῶτον ἀνασκαφὴ εἰς βάθος κατὰ τὸ στατικῶς εὐσταθέστερον μέρος τοῦ τοίχου, δηλαδή κατὰ τὸ πλάτος τοῦ ἄκρου ἀριστεροῦ μετακιονίου. Ἀπεκαλύφθη οὕτω ἡ κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ τοίχου ζωγραφικὴ παράστασις τῆς μορφῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶχε ταυτισθῇ πέρυσι μετὰ βεβαιότητος καὶ μόνον ὥς πιθανὴν εἶχον διατυπώσει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ νεκροῦ. Ἡ ἐφετινὴ ἀποκάλυψις ὁλοκλήρου τῆς παραστάσεως ἐβεβαίωσε τὴν περυσινὴν ὑπόθεσιν. Ὁ νεκρὸς εἰκονίζεται ὄρθιος κατ' ἐνώπιον, εἰς μέγεθος μικρότερον τοῦ φυσικοῦ (ὕψος 1.20 μ.), φορεῖ στρατιωτικὴν στολὴν καὶ κρατεῖ διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς δόρυ στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὸ ἀπὸ τῆς ὀσφύος ἐξωσμένον ξίφος. Στρέφεται ἐλαφρῶς καὶ κινεῖται μετὰ δισταγμοῦ πρὸς δεξιὰ ἀκολουθίων μᾶλλον ἀπρόθυμος, ὥς φαίνεται, τὸν προθυμότερον, κατὰ τὸ ἐπόμενον μετακίονιον, ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν, ὁ ὁποῖος, ὄρθιος ἐπίσης, μὲ τὸ κηρύκειον εἰς τὴν ἀριστεράν του, στρέφεται μὲν ἀριστερὰ καλῶν τὸν νεκρόν, κινεῖται ὅμως πρὸς δεξιὰ, ὅπου, ἐκείθεν τοῦ ἀνοίγματος τῆς εἰσόδου τοῦ τάφου, ἀναμένουν οἱ δίκαιοι κριταὶ τοῦ Ἄδου, ὁ Αἰακὸς καὶ ὁ Ραδάμανθυς. Λεπτομερεστέρα περιγραφὴ καὶ λόγος περὶ τῶν χρωμάτων, διατηρουμένων ζωηρότατα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα ἄνευ τῶν ἐγχρώμων εἰκόνων.

Πέρυσιν εἶχον παρατηρήσει ὅτι τὸ προφανῶς μικρότερον τοῦ φυσικοῦ μέγεθος τῶν παραστάσεων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καλύπτῃ τοὺς μεταξὺ τῶν ἡμικιονίων τοίχους κατ' ὅλον τὸ ὕψος των ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου, τοῦ ὁποῖου σχεδὸν ἐφάπτονται αἱ κεφαλαὶ τῶν μορφῶν. Ἐκ τῶν ἀναλογιών τοῦ μνημείου καὶ εἰδικώτερον τῶν δωρικῶν κιονοκρανῶν ὑπελόγισα ὕψος ἡμικιονίων περὶ τὰ 3.40 μ. Πράγματι οἱ κίονες, συνεπῶς καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου μέχρι τοῦ ἐπιστυλίου τοῖχος τῆς προσόψεως, ἀπεκαλύφθη ἐφέτος ὅτι μετροῦν εἰς ὕψος 3.30 μέτρα ἀκριβῶς. Τὸ ὕψος τοῦτο εὐρέθῃ ἐφέτος ὅτι διαιρεῖται εἰς δύο διὰ ζώνης ὕψους 0.20 μ. ὀριζομένης κάτω διὰ παχείας γραμμῆς καὶ ἄνω διὰ γραπτοῦ ἰωνικοῦ κυματίου. Εἰς τὸ ἄνωθεν τῆς ζώνης ταύτης τμήμα τοῦ τοίχου, ὕψους 1.24 μ., περιορίζεται ἡ παράστασις τοῦ νεκροῦ (ὥς καὶ ἡ ἐφέτος ἀποκαλυφθεῖσα ἐπίσης μορφή τοῦ Ἑρμοῦ), ἐνῶ τὸ κάτωθεν τῆς ζώνης τμήμα τοῦ τοίχου, κατὰ τὸ μόνον ἀποκαλυφθὲν ἐφέτος μέχρι τῆς βάσεως ἄκρον ἀριστερὸν μετακίονιον, εὐρέθῃ λευκόν. Ἐχαράχθησαν μόνον γραμμαὶ ὑποδηλοῦσαι ἰσοδομικὴν κατασκευήν. Κατὰ τὸ ἐπόμενον

μετακίονιον, ὅπου ὁ Ἑρμῆς, ἡ ἀνασκαφή περιορίσθη εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς παραστάσεως. Δεξιότερα δὲν ἐπεχειρήθη συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὡς ὑπέθεσα πέρυσι, τὸ μνημεῖον, εὐλόγως, δὲν ὑψοῦται ἐπὶ κρηπιδώματος. Οἱ ἡμικίονες πατοῦν ἐπὶ ταπεινοῦ στυλοβάτου ὕψους περὶ τὰ 0.12 μ., ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ τὴν βάσιν τῆς ὅλης προσόψεως τοῦ μνημείου. Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ μόνου ἀποκαλυφθέντος ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς βάσεως, μόνη αὕτη ἔμεινεν ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰς ὠθήσεις τῆς ἐπιχώσεως, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὰς κατὰ κατακόρυφον ἀποκλίσεις καὶ καθ' ὁριζόντιον κάμψεις τοῦ σαλευθέντος τοίχου τῆς προσόψεως. Διατηρήσασα οὕτω τὴν εὐθυγραμμίαν τῆς ἡ βάσις πείθει ἀναντιρρήτως, ὅτι εὐθύγραμμος ἦτο ἡ ὅλη πρόσοψις, ὥς ἔξ ἀρχῆς ἐπίστευον. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ συνήθεις μικραὶ κλίσεις, μειώσεις τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν καὶ τοῦ συνόλου κλπ. ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ, ἀλλ' ἀνήκουν εἰς οὐσιώδεις βεβαίως λεπτομερείας, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα.

Διὰ τῆς προόδου τῆς ἀνασκαφῆς, εἰς βάθος μέχρι τῆς βάσεως τοῦ μνημείου, ἐβεβαιώθη ἐπίσης ἐφέτος καὶ τὸ ὑπολογισθὲν πέρυσιν ὥς πιθανὸν ὄλκον ὕψος τῆς προσόψεως, τὸ ὁποῖον πράγματι ἀνῆρχετο εἰς 9 μέτρα περίπου, ἦτο δηλαδή, ὥς καὶ τὸ πλάτος τῆς προσόψεως, κατὰ πολὺ μεγαλύτερον τῶν ἀντιστοιχῶν διαστάσεων ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν «μακεδονικῶν» τάφων.

Εἰς τὸν προθάλαμον τὰ μόνα ἀποκαλυφθέντα νέα στοιχεῖα τοῦ μνημείου εἶναι δύο, ἥτοι α) ζώνη ὑπὸ τὴν γένεσιν τῆς καμάρας ἐξέχουσα ἐλαφρῶς καὶ ἀπολήγουσα ἄνω εἰς κυμάτιον, καὶ β) ἐπὶ τοῦ μεσοτοίχου, ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν θάλαμον, ἀνὰ μία ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος ἀσπίς στρογγύλη (διαμ. 0.75 μ.), ἃν κρίνω ὀρθῶς πρὸ τῆς τελείας ἀνασκαφῆς καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν σημείων τούτων.

Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ προθαλάμου ἐπετύχουμεν ἀπροσδόκητον καὶ σημαντικὸν εὑρημα, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν τέλει τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

Τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου τὸ δάπεδον καλύπτεται ἀκόμη ἀπὸ τὸ κατώτατον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως. Ἀλλὰ οἱ τοῖχοι ἀπεκαλύφθησαν πλήρως σχεδόν, ὥστε φαίνεται νῦν ἡ ὅλη ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησις τοῦ θαλάμου. Ἐπὶ τοιχοβάτου ἐξέχοντος 0.43 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, βαίνει ὑψηλὴ ζώνη συνεχῆς (μὴ διαιρουμένη εἰς ὀρθοστάτας), ὕψους 0.775 μ., ἀπολήγουσα κάτω εἰς ἀνεστραμμένον λέσβιον κυμάτιον καὶ ἄνω εἰς χαμηλοτέραν ζώνην ὕψους 0.15 μ., κορυφουμένην εἰς διπλοῦν κυμάτιον, λέσβιον ἐπὶ ἰωνικοῦ. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κυματίου βαίνουν αἱ παραστάδες, ἐφ' ὧν στηρίζεται ὁ περιγρα-

φείς εἰς τὴν ἔκθεσίν μου τοῦ 1954 θριγκός. Λεπτομέρειαν τοῦτου κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ θαλάμου δεικνύει ὁ πῖναξ 56.

Κινητὰ εὐθρήματα, ἄξια ἰδιαιτέρου λόγου εἰς τὴν παροῦσαν συνοπτικὴν ἔκθεσιν, δὲν ἐγένοντο ἐφέτος, ἐκτὸς τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, ἀσχέτου προφανῶς πρὸς τὸν τάφον. Φέρεται ἐπὶ μαρμαρίνου τεμαχίου, πάχους 0.11 μ., ἀποκεκρουμένου ἀνωμάλως κατὰ τὴν ἀριστερὰν πλευράν, ἐνῶ κατὰ τὰς λοιπὰς τρεῖς σῶζει πέρατα ὁ λίθος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἐπιγραφή. Κατὰ τὸ πάχος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μάλιστα σῶζονται ἄνω καὶ κάτω θέσεις πειοσιγῶν συνδέσμων, ἐνῶ μεταγενέστερον κατακόρυφον χάραγμα καθ' ὅλον τὸ ὕψος τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας πείθει, νομίζω, περὶ δευτέρας χρήσεως τοῦ λίθου. Τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας τὸ ὕψος εἶναι 0.505 μ., τὸ μέγιστον σωζόμενον πλάτος 0.31 μ. Ἡ χάραξις ἐγένετο κατὰ στήλας ἐπὶ ἐπιφανείας τοίχου ἐκ πλειόνων, φαίνεται, ὁμοίων πλακῶν. Τὸ εὐρεθὲν τεμάχιον σῶζει ἀριστερὰ μὲν τὸ τέλος ὑπερτριάκοντα στίχων μιᾶς στήλης, δεξιὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τεσσαράκοντα πυκνοτέρων στίχων ἑτέρας στήλης. Διεσώθησαν οὕτω μέρη μικρὰ μὲν, ἀλλὰ συμπληροῦντά πως ἄλληλα, δέκα πράξεων ἀγοραπωλησίας κτημάτων, καταχωρισθειςῶν διαδοχικῶς. Εἰς ἐκάστην ἀναγράφονται πρῶτον ὁ ἀγοραστής καὶ ὁ πωλητὴς ὑπὸ τὸν τύπον: Α ἐρίατο παρὰ Β. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀγοραστοῦ ἀναγινώσκεται ἢ μᾶλλον συμπληροῦται ἀσφαλῶς μόνον εἰς πέντε κατὰ σειρὰν πράξεις τῆς δεξιᾶς στήλης, εἶναι δὲ καὶ εἰς τὰς πέντε ὁ αὐτὸς ἀγοραστής: *Ζώπυρος Γοργία*.

Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται τὸ ἀντικείμενον τῆς ὥνης, ἔκτασις εἰς ἀκαίνας, θέσις καὶ γείτονες, τιμὴ κατὰ πλῆθρον, ἢ προϋπόθεσις ὅτι θὰ καταβληθῇ πλήρης τὸ ἀντίτιμον καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βεβαιωτῶν. Ἀκολουθεῖ ἡ χρονολόγησις ἐκάστης πράξεως διὰ τῶν ὀνομάτων τοῦ μηνὸς καὶ τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντος (ἐπιστάτου;), τοῦ ὁποίου ἔπεται τὸ ὄνομα ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ ὀνόματα τῶν ταγῶν τῆς πόλεως (ἀλλὰ ποίας;) καὶ τῶν μαρτύρων τῆς ἀγοραπωλησίας. Ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων προσώπων δύο τουλάχιστον εἶναι Σκυδραῖοι.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ἐκάστην τῶν δέκα πράξεων ἐλάχιστα στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀνωτέρω διεσώθησαν πλήρως. Περαιτέρω μελέτη τοῦ λίθου, ἂν μάλιστα εὐρεθῇ καὶ τὸ ἑλλείπον ἀριστερὰ τεμάχιον, θὰ ἀποδώσῃ, πιστεύω, καὶ ἄλλας σημαντικὰς πληροφορίας περὶ τῆς περιοχῆς καὶ γενικώτερον τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει, νομίζω, ἡ ἐπιγραφή.

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Λεπτομέρεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διακοσμῆσεως τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου
τοῦ μεγάλου πρὸ τὰ Λευκάδια τῆς Ναούσης τάφου.